

ИЧКИ ИШЛАР ХОДИМЛАРИГА ХОС ИРОДАВИЙ СИФАТЛАР ВА УЛАРНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ БЎЙИЧА ИЛМИЙ ҚАРАШЛАР

Давронов Жонибек Мардонкулович,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Самарқанд академик
лицейи директори, мустақил тадқиқотчи, подполковник

Аннотация

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги ПҚ-10-сон қарори билан амалга киритилган “Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми Кодекси” да Ички ишлар органларида касбий маданият қоидалари ва Ички ишлар органларида хизмат интизомига оид талаблар ҳамда Ички ишлар органларида бошлиқлар ва ходимларнинг ўзаро муносабатларига жуда катта эътибор қаратилган. Мазкур мақолада ички ишлар ходимларига энг зарур бўлган психологик ирода ва иродавий сифатларнинг намоён бўлиши тўғрисида фикрлар баён этилган.

Калит сўзлар: Махсус хизмат ходими, офицер, ирода, иродавий сифат, иродавий қобилият, жасорат, қатъиятчилик, бардошлилик, чидамчилик, виждонсизлик, ташаббуссизлик, мустақиллик, ташаббускорлик, мотивация, компетентлик, касбий-ахлоқий тайёргарлик.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-10-сон қарорининг 1-илоvasи билан амалга киритилган “Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми Кодекси” да Ички ишлар органларида касбий маданият қоидалари ва Ички ишлар органларида хизмат интизомига оид талаблар ҳамда Ички ишлар органларида бошлиқлар ва ходимларнинг ўзаро муносабатларига жуда катта эътибор қаратилган. Бу эса, ўз навбатида ички ишлар ходимларига кучли ва барқарор иродавий сифатларга эга бўлишларини тақозо этади. Махсус хизмат ходимларида, офицерларда иродавий сифатларнинг психологик намоён бўлиши тўғрисида тадқиқотчи олимлар, мутахассис-психологлар жуда кўп манбаларда ўз фикрларини баён қилишган. Жумладан, АҚШнинг Мичиган университети тадқиқотчилар М.Р.Ванделлен ва Р.Н.Хойлеларга кўра, махсус ҳарбий хизмат фаолияти билан шуғулланувчи шахсларда иродавий сифатларнинг намоён бўлиши қуйидагича кўринишга эга:

ирода - ҳаракати доимо саъй-ҳаракатларни қўллаш, қарор қабул қилиш ва уларни амалга ошириш билан боғлиқ жараёндир;

ирода - ҳаракати пухта ўйланган режа билан тавсифланади. У ҳар қандай мураккаб вазиятларни таҳлил қила олиш ва чора кўришни таминлайди.

Бундан ташқари, тадқиқотчилар Ҳ.М.Кеҳрнинг ёзишича, иродавий жараёнлар таъсирида инсон қийинчиликларни енгиш шароитида ўз ҳаракатларини фаоллаштириш ва уларнинг муваффақиятли якунланишига эришиш учун ҳаракат қилиши мумкин. Айниқса, ички ишлар органлари тизимида хизмат қилувчи ходимларнинг мураккаб касбий фаолиятини амалга ошириш жараёнида юзага келиши мумкин бўлган мураккаб вазиятларни тўғри баҳолаши ва муносабат билдиришида катта аҳамият касб этади.

Рус олими А.В.Биков ўзининг “Иродавий сифатларни бошқариш генезиси” асарида ёзишича, иродавий ҳаракатларни бажариш орқали, шахс фаолият жараёнида ўзида уни шахс сифатида тавсифловчи ҳаёт ва меҳнат учун катта аҳамиятга эга бўлган иродавий фазилатларни ривожлантиради. Баъзи хусусиятлар шахсни фаоллаштиради, бу мия ярим шарларида қўзғалиш жараёнларининг устунлиги билан боғлиқ, яна бошқа фазилатлар эса исталмаган ақлий жараёнлар ва ҳаракатларни бошқариш, кечиктириш, бостиришда намоён бўлади. Бунда ички ишлар ходимларининг касбий фаолияти билан боғлиқ фазилатларга қатъиятлилиқ, жасорат, чидамлилиқ, мустақилликни киритишимиз мумкин. АҚШнинг Флорида университети тадқиқотчилари К.В.Хегланд ва Д.С.Болсернинг таъкидлашича, шахс фаолиятининг ўзига хослиги унинг иродавий сифатларида мужассамланади. Муаллифларга кўра, иродавий фазилатлар - бу шахс томонидан эришилган ҳулқ-атворнинг онгли равишда ўз-ўзини бошқариш даражасини ва унинг ўзи устидан ҳокимиятини тасдиқловчи, муайян вазиятдан мустақил, нисбатан барқарор руҳий шаклланишни ифодалайди.

Тадқиқотчи М.Хелленд иродавий сифатларни нафақат ижтимоий омиллар билан шаклланивчи жараён балки физиологик қонуниятларга таянувчи ҳодиса сифатида таъкидлайди. Унга кўра, инсоннинг иродавий фазилатлари туғма ва орттирилган қотишма, инсоннинг мавжуд имкониятларининг фенотипик хусусияти сифатида қаралади. Иродавий сифатлар ироданинг тарбия жараёнида шаклланидиган ахлоқий компонентларини ва нерв системасининг типологик хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ бўлган ирсий компонентларини ўзида мужассамлаштиради. Масалан, кўрқув, чарчокқа узоқ вақт бардош бера олмаслик, тез қарор қабул қилиш кўп жиҳатдан инсоннинг туғма хусусиятларига (асаб тизимининг кучли ва заифлиги, унинг лабиллиги) боғлиқ.

Демак, иродавий сифатларни шакллантириш, тарбиялашда ички ишлар ходимларидан мослашувчанлик, индивидуал ёндашув, сабр-тоқат, сезгирлик талаб этилади.

АҚШнинг Акрон университети профессори Ж.М.Диефендорф иродавий сифатларни индивидларга хос эркинликнинг индивидуал хусусиятлари сифатида эътироф этади. Муаллиф, ижобий фазилатларга: қатъиятлилиқ, бардошлилик, чидамлилиқни, шахс иродасининг заифлигини тавсифловчи фазилатлар қаторига: виждонсизлик,

ташаббуссизлик, ўзини тута олмаслик, тортинчоқлик, ўжарлик каби бошқа сифатларни киритади.

Л.В.Шабанов офицерларни тайёрлашда биринчи навбатда сабр-тоқат, чидамлилиқ ва жасорат каби кучли (бирламчи) иродавий фазилатларни таркиб топтиришга эътибор қаратади. Муаллиф уларнинг функционал кўринишларини иродавий ҳаракат шаклига эга бўлган онгнинг бир томонлама тартибга солувчи ҳаракатлари сифатида таърифлайди.

Италиянинг Верона университети профессори П.Магнанонинг фикрича, бирламчи иродавий фазилат сифатида жасорат - хавф туғилганда, (ҳаёт, соғлиқ ёки обрў) ақлий функциялар ишлашини барқарорлигини сақлаб қолиш ва фаолият сифатини пасайтирмаслик қобилиятидир. Бошқача қилиб айтганда, жасорат кўрқувга қарши туриш ва маълум бир мақсад учун асосли таваккал қилиш қобилиятидир. Айнан ички ишлар органларида хизмат қилувчи ходимларнинг касбий фаолиятида юзга келиши мумкин бўлган жуда мураккаб, ҳаёт учун хавфли, таҳликали вазиятларда жасорат кўрсата олиши, кўрқувни енгиши жуда муҳимдир.

С.М.Левинга айтишича, иродавий ҳаракатлар маълум тузилиш ва мазмунга эга бўлган ихтиёрий ҳаракатларда амалга оширилади. Ихтиёрий ҳаракатлар оддий ёки мураккаб бўлиши мумкин. Оддий ихтиёрий ҳаракатда ҳаракат қилиш истаги деярли автоматик равишда ҳаракатнинг ўзига ўтади. Мураккаб ихтиёрий ҳаракатда ҳаракат олдидан унинг оқибатларини ҳисобга олиш, мотивларни тушуниш, қарор қабул қилиш, уни амалга ошириш нияти, амалга ошириш режасини тузиш киради.

Хулоса қиладиган бўлсак, Ички ишлар ходимларининг бошқа хусусиятлари каби, иродавий сифатлар ҳам фаолиятда тез ривожланади, ирода тарбияси психологик жиҳатдан бошқариладиган жараёнدير ҳамда иродавий фазилатларни шакллантириш биринчи навбатда ходимларнинг эмоционал соҳаси, мотивацион соҳаси, индивидуал, физиологик ва психологик хусусиятлари билан бевосита боғлиқдир. Иродавий фазилатларни тарбиялашда ходимларнинг шахсий намунаси ва жамоанинг талаблари муҳим рол ўйнайди ва хизмат ва раҳбарий хужжатлари талабларининг тўлиқ бажарилишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-10-сон қарори
2. VanDellen M.R., Hoyle R. H. Regulatory Accessibility and Social Influences on State Self-Control // Personality and Social Psychology Bulletin. 2010. Vol. 36. P. – 251-263.

3. Hudson N. W., Fraley R. C. Volitional personality change //Personality development across the lifespan. – Academic Press, 2017. – P. 555-571.
4. Kehr H. M. Implicit/explicit motive discrepancies and volitional depletion among managers //Personality and Social Psychology Bulletin. – 2004. – Т. 30. – №. 3. – С. 315-327.1
5. Быков А.В. Генезис волевой регуляции.- М., Изд-во «Восток Сервис», -2007. – С. 72.
6. Hegland K. W., Bolser D. C., Davenport P. W. Volitional control of reflex cough //Journal of Applied Physiology. – 2012. – Т. 113. – №. 1. – P. 39-46.
7. Hallett M. Volitional control of movement: the physiology of free will //Clinical Neurophysiology. – 2007. – Т. 118. – №. 6. – P. 1179-1192.
8. Diefendorff J. M., Lord R. G. The volitional and strategic effects of planning on task performance and goal commitment //Human Performance. – 2003. – Т. 16. – №. 4. – С. 365-387.
9. Magnano P. et al. Courage as a potential mediator between personality and coping //Personality and individual differences. – 2017. – Т. 111. – P. 13-18.
10. Левин С. М. Свобода воли, наука и причины поведения //Epistemology & Philosophy of Science. – 2018. – Т. 55. – №. 2. – С. 153-164.